

Н. Мінаєва

ПІВНІЧНО-ЗАХІДНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я У XIV—VII ст. до н. е.

Ця стаття висвітлює розвиток історичних і природних процесів на території Північно-Західного Причорномор'я в період XIV—VII ст. до н. е. Виявлено залежність розвитку і спрямованості господарської діяльності населення цього району від змін кліматичної обстановки, що відбувались на території Північно-Західного Причорномор'я. Розглянуто історичні процеси, що тривали в цьому районі, зміну спрямованості господарської діяльності, появу нових етносів і зміну чисельності населення.

Ключові слова: поселення, сабатинівська культура, білозерська культура, кимерійці.

Природне середовище та його зміни впливали практично на всі сторони життя стародавніх суспільств і багато в чому визначали їхній історичний розвиток. Відновлення змін природних умов конкретної території допомагає відтворенню історії розвитку населення, яке проживало на ній.

Територія регіону від пониззя р. Дунай до річок Дону і Кубані за історико-географічним районуванням — єдиний ареал Північного Причорномор'я, у межах якого виділяється район Північно-Західного Причорномор'я. Це частина Чорноморського узбережжя України між Нижнім Дунаєм і Перекопським перешийком. Чорне море від гирла Дунаю до Кримського півострова має стрімкі невисокі береги, порізані озерами лиманного типу, що утворились унаслідок затоплення нижньої частини пригирлових долин річок морем. Лимани повністю або частково відокремлені від моря піщаними косами та пересипами, намитими морем. Найбільшими лиманами регіону є Дністровський, Куяльницький, Хаджибейський, Тилігульсь-

кий, Березанський, Бузький і Дніпровський. До Північно-Західної частини Чорного моря також належить мілководна ділянка моря на північ від 45° північної широти.

Рельєф морського дна поступово знижується на південь. Геоморфологічний вигляд Північно-Західного узбережжя аж до гирла Дніпро-Бузького лиману визначений процесом акумуляції алювіальних відкладів у дельті Дунаю і Дніпра, а також абразивною та акумулятивною діяльністю моря. Береги складені м'якими осадовими породами, які інтенсивно розмиває море і руйнує вітрова абразія піщаних пляжів, та акумулятивними утвореннями (згадані вище коси і пересипи). Обумовлене трансгресією підтоплення гирл річок, що впадають у Чорне море, призвело до утворення лиманів, безпосередньо сполучених з морем, або ж відгороджених пересипами (Буйських, Ієвлев 1986, с. 66—67).

За ландшафтно-географічним районуванням цей регіон входить до складу степової зони України. Територію Північно-Західного Причорномор'я можна розглядати як географічний район із певними особливостями геологічного, кліматичного та історичного розвитку. Степи Північно-Західного Причорномор'я є західною частиною євразійського степового коридору. Ґрунти та рослинний покрив на цій території мають здебільшого степовий характер. Через особливості свого географічного розташування район Північно-Західного Причорномор'я має довгу і складну історію розвитку.

За період XIV—VII ст. до н. е. на території Північно-Західного Причорномор'я відбулись масштабні зміни клімату, які зумовили зміну ландшафтно-обстановки і мали значний вплив

на історичні процеси цього регіону. Зміни природного середовища на території всього Північного Причорномор'я зумовили зміну спрямованості господарської діяльності населення, появу нових етносів, значного скорочення або збільшення чисельності населення у різний час.

На території Північного Причорномор'я з XV ст. до н. е. зафіксовано п'яту трансгресивну фазу (+2, +3 м) — 4 тис. років тому (ранній SB), яка збігається з епохою підвищеної зволоженості клімату (Веклич 1987, с. 162, 163). У цей період відбувається зумовлене трансгресією підтоплення гирл річок Буг, Дніпро, Дністер, які впадають у Чорне море, що призвело до утворення лиманів у їхніх пониззях.

Час установалення на території Північного Причорномор'я періоду підвищеної зволоженості збігається з періодом існування сабатинівської культури. У XV—XII ст. до н. е. сабатинівська культура на півдні займає територію від гирла Дунаю до Приазов'я, на півночі вона доходить до межі між лісостеповою і степовою зонами (рис. 1).

У період з XV—XIII ст. до н. е. в Північному Причорномор'ї значно збільшується щільність населення (Березанська, Отрощенко 1997, с. 418, 419). Сабатинівська культура в цей період характеризується розквітом землеробства (Герасименко и др. 2009). Від сусідніх культур її відрізняє велика кількість поселень з кам'яним домобудівництвом, зі своїм плануванням (Березанская и др. 1986, с. 85). Число відкритих поселень сабатинівської культури на цій території перевищує 1200 (Черняков 1989, с. 165).

На щільність населення та місця розташування поселень насамперед впливали природні умови та їх зміни, що відбувались у районі Північно-Західного Причорномор'я. На території Північного Причорномор'я фіксується збільшення щільності населення, а, отже, і кількість поселень, зі сходу на захід і з півночі на південь: на одне поселення припадає 80—100 км² у північно-східних районах і 30—60 км² — у південно-західних районах (Черняков 1985, с. 27). Таке розміщення поселень насамперед пояснюється продуктивністю ландшафтів. Близько 500 відкритих поселень сабатинівської культури розташовані в межах річки Дунаю і Дністра, а понад 200 — у межах річки Дністра і Південного Бугу (Черняков 1985, с. 20). У районі Нижнього Побужжя і Нижнього Подніпров'я відомо понад 60 поселень сабатинівської та білозерської культур (Шарафутдинова 1984, с. 11).

Така мала чисельність відкритих поселень цього періоду епохи пізньої бронзи може бути пояснена малим ступенем обстеження території. Крім того, необхідно враховувати, що в районі Нижнього Побужжя і Нижнього Подніпров'я нині відомо кілька сотень поселень античного часу, багато з яких розташовані на місцях посе-

Рис. 1. Карта поселень Сабатинівської культури Північно-Західного Причорномор'я (Черняков 1985)

Fig. 1. Map of the settlements of the Sabatynivka culture of the North-Western Pontic area (Cherniakov 1985)

лень доби пізньої бронзи, які існували тут раніше, зокрема й сабатинівської культури.

На жаль, спеціальних досліджень, присвячених цій проблемі, не проведено, тому вказати точну кількість поселень сабатинівської культури на цьому просторі поки що практично неможливо.

На сході, на території від пониззя Дніпра до р. Кальміус зафіксовано близько 50 поселень сабатинівської культури. Вони розташовані на морському узбережжі, у річкових довжинах і подах. Особливістю цього району є поширення поселень сабатинівської культури на території, на якій під час дослідження було знайдено залишки майстерень з металообробки, ливарні форми та скарби металевих виробів (Гершкович 1986, с. 38—39).

Можна припустити, що важливим чинником, який зумовив вибір місця заснування цих поселень, стали природні ресурси навколишньої території. Утворений виносом Дніпра і його приток, цей район стародавньої дельти увібрав у себе весь принесений матеріал, зокрема й корисні копалини (рис. 2). У цій місцевості поширені розсипи корисних копалин, що утворились у результаті розмиву корінних родовищ порід Українського кристалічного щита (Ермаков и др. 1974, с. 180, 183, 186, 188).

Ще одним із чинників заснування на цій території поселень була наявність великих лісових масивів, які в античний час отримали назву

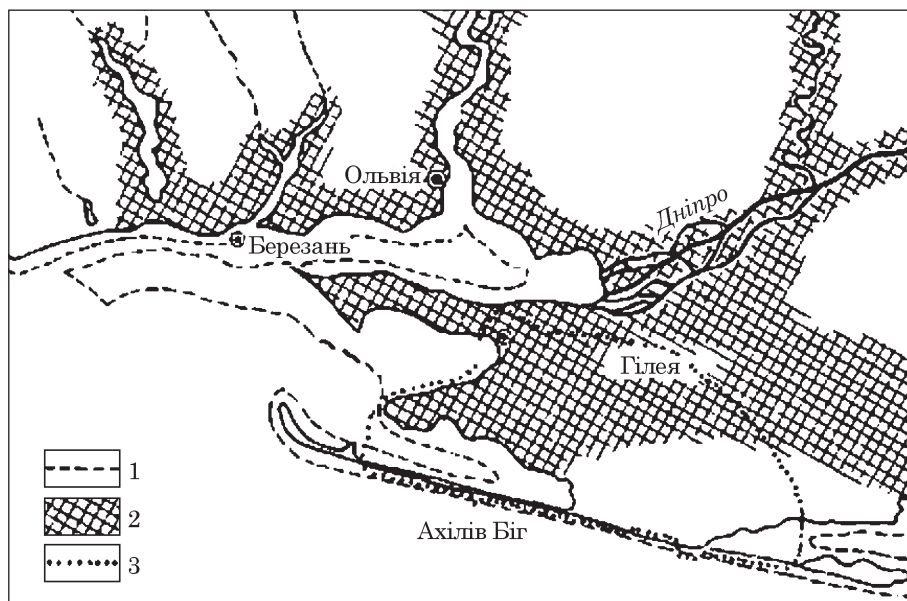

Рис. 2. Розміщення залягання гематитових пісків і лісової рослинності на території Дніпровської дельти в X—V ст. до н. е.: 1 — берегова лінія в районі Нижнього Подніпров'я у VII ст. до н. е. (за: Шилик 1975); 2 — райони, зайняті лісовими типами рослинності (за: Сокольський 1971); 3 — район залягання гематитових пісків

Fig. 2. Location of hematite sands and forest vegetation on the territory of the Dnipro Delta in the 10th—5th centuries BC: 1 — coastline in the Lower Dnipro region in the 7th century BC (after Shylyk 1975); 2 — areas occupied by forest vegetation types (after Sokolskyi 1971); 3 — area of hematite sands

Рис. 3. Реконструкція житла Болградського поселення (Черняков 1985)

Fig. 3. Reconstruction of the dwelling in the Bolhrad settlement (Cherniakov 1985)

Гілея (рис. 2). Адже для виробництва металів необхідно було мати багато деревного вугілля і прісної води (Островерхов 1979, с. 118).

Поселенням сабатинівської культури властива близькість розміщення, іноді їх збудовано на відстані 1,5—2 км одне від одного на південному заході й до 5—10 км на півночі та сході. Таке розташування було зумовлене насамперед продуктивністю ландшафтів цієї території.

Розміри поселень від 0,5—4 до 20 га (Черняков 1985, с. 20; Гребенников 2011, с. 137). За масштабами освоєння територій і кількістю хліборобських поселень жодна інша історична епоха, навіть пізнішого часу, не може зрівнятися з сабатинівською культурою (Черняков 1985, с. 156). Так, на території Північного Причорномор'я нині відомо до 400 поселень і міст античного часу, що втричі менше за кількість відкритих поселень сабатинівської культури. На досліджених поселеннях сабатинівської культури було виявлено вуличне однорядне або багаторядне планування жител (Сабатинівка, Болград, Чикалівка, Ташлик, Ушкалка) (рис. 3; 4), або гніздове з щільною забудовою певних ділянок (Вороївка, Зміївка, Виноградний сад). Форма жител прямокутна або із застосуванням напівкруглих абсид (Воронівка, Анатолівка).

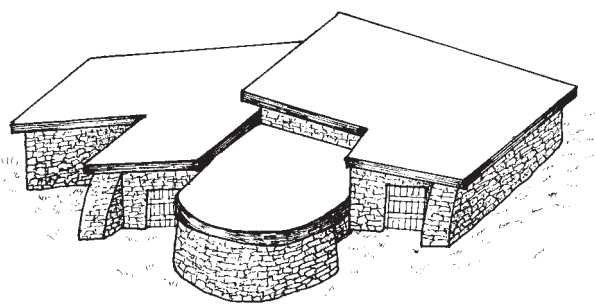

Рис. 4. Реконструкція трикамерного житла Анатоліївського поселення (Черняков 1985)

Fig. 4. Reconstruction of a three-room dwelling of the Anatolievka settlement (Cherniakov 1985)

Усі житла наземні чи злегка заглиблені, на кам'яних фундаментах, підлоги земляні або обмазані глиною. Відкриті житла мали 1—4 приміщень площею 20—100 м². До жител добудовували підсобні приміщення. Під час дослідження зафіксовано вогнища, печі, жаровні для обігріву. На території досліджених поселень відкрито ремісничі райони з обробки шкіри та виготовлення кістяних виробів, бронзоливарні майстерні. Osteологічні матеріали свідчать про велику роль у господарській діяльності їхнього населення великої рогатої худоби та конярства. За розмірами, плануванням, благоустроєм, соціально-економічними функціями поселення сабатинівської культури можна порівняти з «безпалацовими» містами Ахейської Греції. Така велика кількість пам'яток з однаковим набором типів матеріальної культури свідчить про те, що сабатинівська культура репрезентувала існування великого етносу на теренах Північно-Західного Причорномор'я. За територією, щільністю населення, рівнем розвитку землеробсько-скотарського господарства, ремесел, домобудівництва сабатинівська культура відігравала провідну роль на території всього Північного Причорномор'я.

Археологічні знахідки як на території Північно-Західного Причорномор'я, так і території Середземномор'я, свідчать про існування торговельних зв'язків поселень сабатинівської, а потім білозерської культур з Ахейською Грецією (Черняков 1989, с. 165—167). Постійні торговельні зв'язки районів Східного Середземномор'я з районами всього Північного Причорномор'я починають фіксуватися з кінця II — початку I тис. до н. е.

Археологічні матеріали, знайдені на пам'ятках Східного Середземномор'я цього періоду, переважно у похованнях, доводять, що представники населення Північно-Західного Причорномор'я ще в XV—XIV ст. до н. е. з'явилися на цій території. озброєння, прикраси та кераміка культур Сабатинівка-Ноа, знайдені в Східному Середземномор'ї, доводять участь представників «Народів моря» в походах на цю територію, та переселення на неї якоїсь частини населення, що брало участь у походах (Клочко 1987, с. 69—70). У XIII—XII ст. до н. е. сабатинівські, а потім і білозерські племена брали активну участь у навалі «Народів моря» на Грецію, Близький схід і Єгипет (Клочко 1987; 1990; Иванова и др. 2012, с. 19). На участь населення Північно-Західного Причорномор'я в навалі «Народів моря» вказують знахідки сабатинівської кераміки і зброї (характерної для Північного Причорномор'я) на території Східного Середземномор'я (Клочко 1990). Давньогрецькі джерела відносять ці події до XII ст. до н. е. (Черняков 1984; 1985, с. 157—158). Про них згадано в давньоєгипетських джерелах. Беручи до уваги те, що головні удари по цих територіях наносились з моря, можна дійти висновку про хороше знання морської справи населенням Північно-Західного Причорномор'я (Иванова и др. 2012, с. 19). Про масштаби цього вторгнення свідчить той факт, що кількість археологічних знахідок сабатинівської культури на території Східного Середземномор'я значно перевищує кількість знахідок, що підтверджують інші історичні події в цьому районі, як-то похід скіфів у Малу Азію (Клочко 1990). Зв'язки сабатинівських племен Північно-Західного Причорномор'я зі Східним Середземномор'ям досить переконливо фіксуються в XIII—XII ст. до н. е. керамічними знахідками на його території: сабатинівська кераміка зафіксована в шарах Трої та пізньомікенських містах (Черняков 1984, 1985, с. 157—158).

Наприкінці XII ст. до н. е. клімат на території Північного Причорномор'я змінюється, він стає посушливішим (Веклич 1987, с. 163). У цей період (XII—X ст. до н. е.) відбувається зміна сабатинівської культури на білозерську, яка сформувалась в епоху фінальної бронзи. Багато дослідників кінець пізньобронзового періоду в Північному Причорномор'ї пов'язують саме з пам'ятками білозерської культури, що поширювались на його території від лівобережжя Ниж-

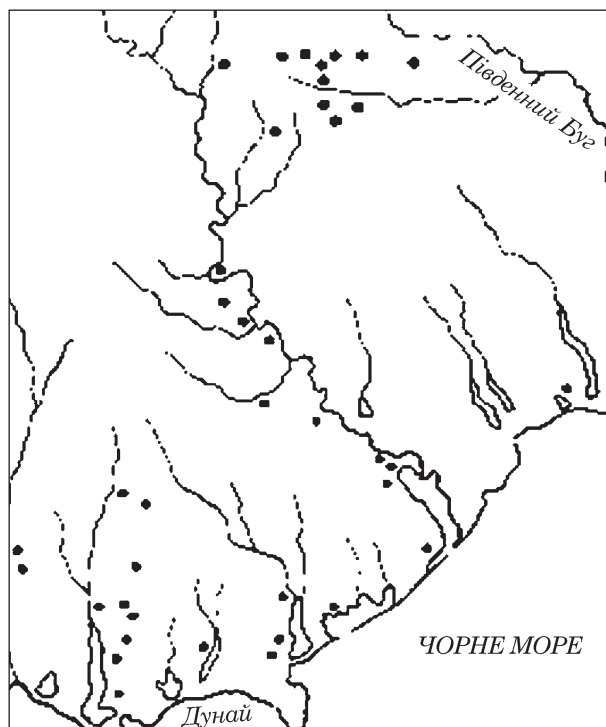

Рис. 5. Карта поселень білозерської культури на території Північно-Західного Причорномор'я (за: Ванчугов 1990)

Fig. 5. Map of settlements of the Belozersk culture on the territory of the North-Western Black Sea coast (after Vanchugov 1990)

нього Дунаю на заході до нижнього Подоння на сході (Ванчугов 1989, с. 26).

Цей період починається в останній чверті II тис. до н. е. — часу початку переходу від бронзової доби до ранньої залізної (Гершкович 2016, с. 5). Дослідження пам'яток білозерської культури на території Північно-Західного Причорномор'я свідчать, що вона є культурно-етнічним утворенням, генетично пов'язаним із сабатинівською культурою (Ванчугов 1990, с. 138). Формування білозерської культури, ймовірно, відбулося в XII ст. до н. е. (Березанская и др. 1986, с. 151). Західна межа білозерської культури проходила за течією р. Прут і нижнім Дунаєм, на північному заході — територією лісостепової Молдови, в районі Пруто-Дністровського межиріччя продовжувалась умовною межею степової й лісостепової зон, доходячи на сході до правобережжя пониззя Дніпра (рис. 5).

На території Дністро-Дунайського межиріччя поселення білозерської культури найгустіше розташовувались у приморській зоні степів, по берегах річок і прісноводних озер. Найбільша їх кількість зафіксована на території Придунайської низовини, вона поступово зменшується в степових районах, близьких до лісостепової зони. Лише вздовж р. Дністер вони поширюються в лісостепову зону. Поселення білозерської культури на території Північно-Західного Причорномор'я значно менші за площею за

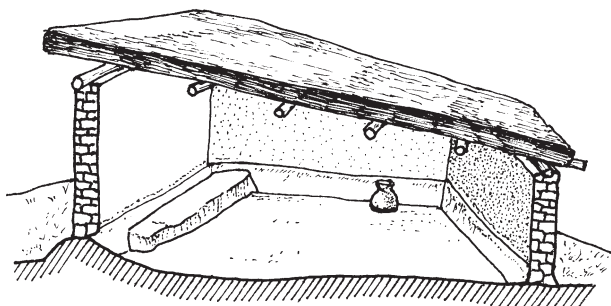

Рис. 6. Реконструкція житла на поселенні Приозерне (за: Ванчугов 1990)

Fig. 6. Reconstruction of the dwelling in the Pryozerne settlement (after Vanchugov 1990)

поселення сабатинівської культури (Ванчугов 1989, с. 26—27). Відмінності в матеріальній культурі населення дали підстави виокремити два локальні варіанти білозерської культури: тудорівський і балтський. Пам'ятки тудорівського варіанта білозерської культури займають степову частину Дністро-Дунайського межиріччя і Нижнє Подністров'я, вони мають багато спільного з пам'ятками білозерської культури Подніпров'я. Пам'ятки балтського варіанта білозерської культури розташовані в басейні р. Кодима, у верхів'ях річок Тростянець, Ягорлик, Білочі, на території всього Буго-Дністровського межиріччя (Ванчугов 1989, с. 26—27).

Відмінності між цими варіантами білозерської культури фіксуються в житловому будівництві та лощеній кераміці. На поселеннях тудорівського варіанту переважають заглиблені житла і зрідка зафіксовані наземні з кам'яними оселями каркасно-стовпової конструкції (рис. 6). Цей тип будівель характерний для лісостепової зони — сабатинівських жител поселень Побужжя.

Територія межиріччя Південного Бугу і Дністра — це рівнина розчленована великою кількістю ярів, балок і невеликих дрібних річок. На півночі територія поширення білозерської культури, як і сабатинівської, що їй передувала, обмежена переходом між степовою і лісостеповою зонами. Ця територія надавала великі можливості для розвитку сільськогосподарської діяльності завдяки багатьом долинам, утвореним притоками великих річок і лиманам з прісною водою.

У повідомленні про «Місто людей кіммерійських» (Гомер «Одісея» XI, 12—19) автор найімовірніше згадував конкретне поселення або «місто» на території Північно-Західного Причорномор'я. За припущенням І. Т. Чернякова, в цьому повідомленні йдеться про конкретне поселення — племінний центр. Судячи з концентрації великих поселень, а також археологічних знахідок речей мікенського типу, «місто», яке згадує Гомер, знаходилось на території Південного Побужжя (Черняков 1989, с. 167). Саме на місці впадання р. Інгул у

Бузький лиман, в урочищі Дикий сад (рис. 7), було відкрито городище пізньо-сабатинівської, білозерської культур — залишки стародавнього портового «міста» XII—IX ст. до н. е., яке відіграло роль своєрідної торгової факторії (Горбенко 2004, с. 85). Це городище, розташоване посередині між Нижньодніпровським і Буджацьким районами білозерської культури, слугувало сполучною ланкою між ними (Отрощенко 2018, с. 8).

За припущенням дослідників, наприкінці II тис. до н. е. городище Дикий сад було своєрідною столицею носіїв білозерської культури, вплив якої поширювався від пониззя Дніпра до пониззя Дунаю (Іванова и др. 2012, с. 48).

Це городище виявив 1927 р. археолог Ф. Т. Камінський у м. Миколаєві. Час існування городища (за радіовуглецевим датуванням С14 діапазон становить 1186 ± 80 — 925 ± 50 рр. до н. е.) (Горбенко, Жирок 2023, с. 152). Структурно городище Дикий Сад складалось із укріпленої «цитаделі» площею близько 3 га, захищеної ровом, «передмістя», огороженого зовнішнім ровом, і «посаду», що розташовувався за зовнішнім ровом. Побудова укріплень городища Дикий Сад приблизно співпадає з часом загибелі Трої VIIa в межах 1190—1180 рр. до н. е., а синхронізація городища можлива з горизонтами Трої VIIb1, VIIb2, VIIb3 (1190/80—950 рр. до н. е.) (Отрощенко 2018, с. 5).

Виходячи з того, що під час існування городища Дикий сад рівень Чорного моря був вищим за сучасний приблизно на 2 м, воно знаходилось на березі не р. Південний Буг, а на березі Бузького лиману, завдяки чому було зручним морським портом.

У XII—X ст. до н. е. в середовищі племен білозерської культури починає наростати економічна криза, яку, ймовірно, можна пов'язати з поступовим всиханням пасовищ і скороченням поголів'я худоби порівняно з попередньою епохою. Кліматичні зміни, що спричинили зміну рівня Світового океану, зумовили зміну ландшафтів, що мало визначальний вплив на спрямованість господарської діяльності населення Північно-Західного Причорномор'я. Унаслідок коливання рівня Чорного моря, під час його пониження та підвищення, їхня територія значно збільшувалась або зменшувалась на відстань від кількох сотень метрів до кількох десятків і навіть сотень кілометрів. На рубежі II—I тис. до н. е. рівень Чорного моря, за визначенням різних авторів, мав позначки від +2 до -3 м від сучасного. У середині VIII — на початку VII ст. до н. е. він опустився до позначки -13 м (Веклич 1987, с. 160, рис. 60).

Такі природні зміни мали визначальний вплив на місця розташування поселень і міст цього регіону, а також на спрямованість господарської діяльності населення регіону. Уздовж берегів відбулось часткове зрушення мулів, утворились болотисті мілини й острови, на яких

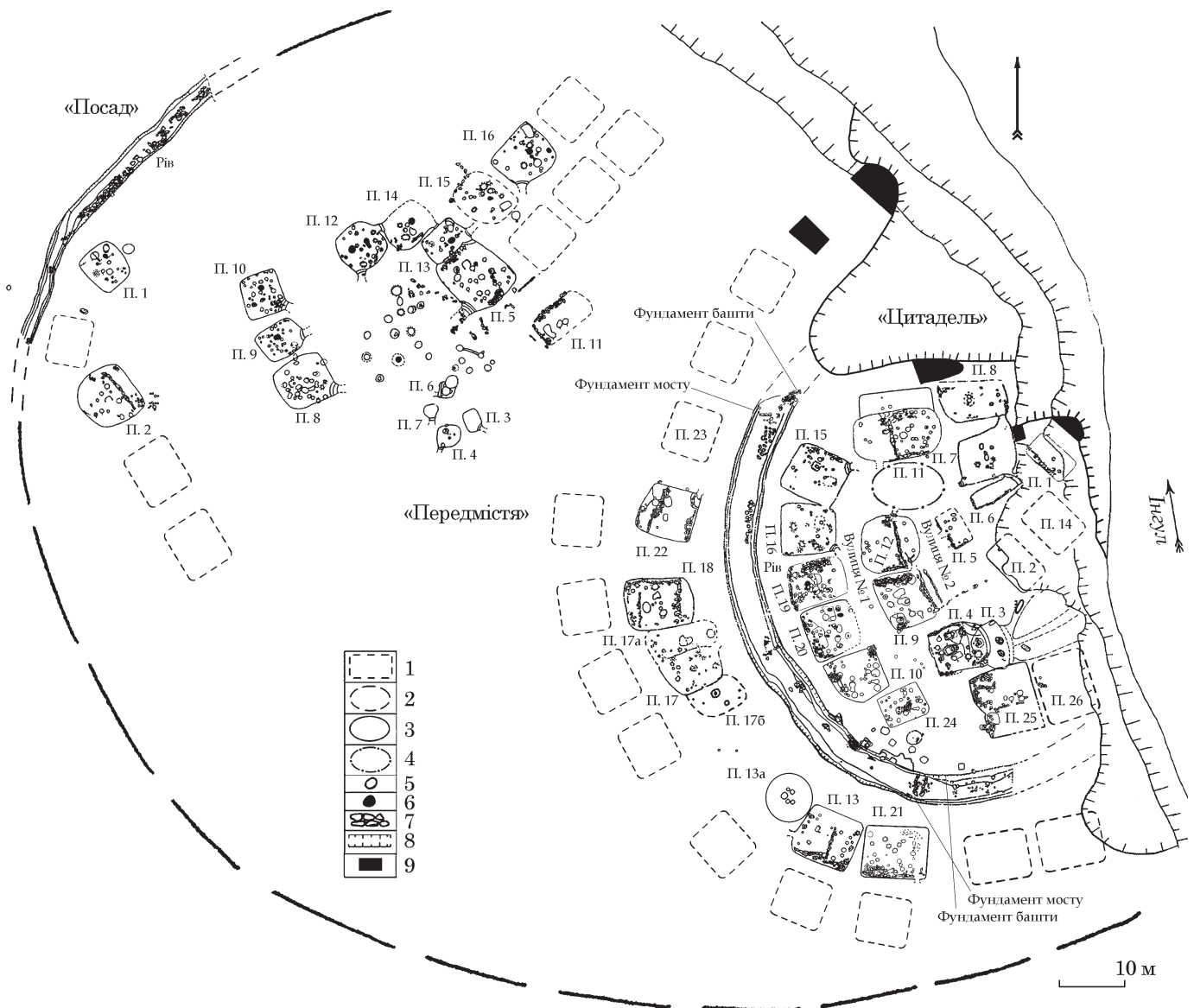

Рис. 7. Городище Дикий сад, план: 1 — межі ймовірних об'єктів; 2 — межі городища; 3 — контури приміщень; 4 — центральна площа; 5 — ями; 6 — вогнища; 7 — кам'яні кладки; 8 — річ; 9 — контури розкопів 1956 р. (Горбенко, Жирок 2023)

Fig. 7. Dykij Sad hillfort, plan: 1 — boundaries of probable objects; 2 — boundaries of the settlement; 3 — contours of the premises; 4 — central square; 5 — pits; 6 — hearths; 7 — masonry; 8 — ditch; 9 — contours of excavations of 1956 (Horbenko, Zhyrok 2023)

могли перебувати поселення епохи бронзи. Така зміна ландшафтно-географічної обстановки сприяла зміні спрямованості господарської діяльності населення, а отже, і постійним контактам між кочівниками та хліборобами, які займали великі річкові та прибережні долини. Існує припущення, що у складі населення району степового Побужжя, а ймовірно, і суміжних територій, брали участь щонайменше два компоненти — місцевий і прийшлий (Гребенников 2008, с. 25). Тобто протягом усього історичного періоду розвитку господарська діяльність населення Північно-Західного Причорномор'я була пов'язана з водними акваторіями.

Сучасні дані вказують, що в причорноморських степах період зволоження клімату

існував упродовж XV — початку XII ст. до н. е. Наприкінці XIII — початку XII ст. до н. е. фіксується початок аридизації клімату на території Північного Причорномор'я, що тривала до VII ст. до н. е. Ця ксеротермічна депресія спричинила поширення степових ландшафтів на півдні лісостепових регіонів і формування сухих степів на берегах Чорного й Азовського морів, унаслідок чого природні зони цього регіону були зсунуті на північ, на підзону (Махортих, Ієвлев 1991, с. 21).

Отримані дані з реконструкції палеоклімату за допомогою геохімічних індикаторів на пам'ятці Дикий Сад допомогли точніше встановити умови формування культурного шару білозерської культури на її території. Початок

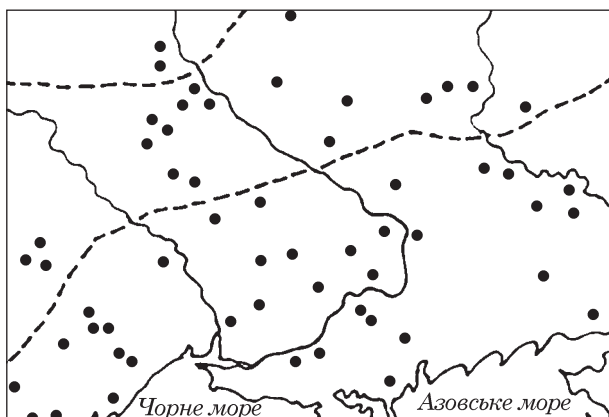

Рис. 8. Карта поширення киммерійських пам'яток (Тереножкін 1976)

Fig. 8. Map of the distribution of Cimmerian sites (Terenozhkin 1976)

формування культурного шару епохи пізньої бронзи збігається з прохолодними і сухими кліматичними умовами, що встановились у степовій зоні з XII ст. до н. е. Подальша зміна клімату в бік сушіших умов (наприкінці VIII ст. до н. е.) призводить до згасання і припинення існування городища.

Наприкінці II — на початку I тис. до н. е. на території всього Північного Причорномор'я розпочинається п'ята регресивна фаза (позначка рівня Чорного моря 13 м) — 2,5 тис. рр. тому — межа SB і SA (Веклич 1987, с. 162). У цей час відбувається перехід господарської діяльності його населення до кочового способу життя. Насамперед це було зумовлено зміною кліматичної та ландшафтної обстановки. Протягом VIII—VII ст. до н. е. на цій території поступово встановлюється епоха зниженої зволоженості (Золотун, Кухтеева 1984).

У результаті цього природні зони Північного Причорномор'я були зрушені на підзону на північ. Аналогічні природні процеси відбувались на території Казахських степів (Хабдуліна, Зданович 1984). На місці степових і лісостепових типів ландшафтів виникають напівпустельні (Махортьх, Ієвлев 1991, с. 19—20). Такі ландшафтні зміни зумовили поступовий перехід населення Північно-Західного Причорномор'я до рухомого скотарства. Землеробські культури епохи пізньої бронзи: сабатинівська (XIV—XII ст. до н. е.) і білозерська (XII—X ст. до н. е.) змінюються культурами ранніх кочівників. На території Північно-чорноморського регіону фіксується відсутність поселень і стаціонарних могильників. Згідно з археологічними дослідженнями на території Північно-Західного Причорномор'я з XIV—X ст. до н. е. населення на цій території в етнокультурному плані не змінювалось.

З X ст. до н. е. на території Північно-Західного Причорномор'я відбувається зменшення чисельності населення, воно скорочується практично вдвісьтеро (Отрощенко 1986, с. 150; Ванчугов 1990, с. 139).

Формування киммерійської культури відбулось в умовах перебудови господарства і побуту, етнічного змішання і високої інтенсивності зв'язків (Колотухин 1990, с. 108). Поширення кочового скотарства як нового типу господарювання сприяло зникненню багатьох елементів культури, що існували раніше, та виникненню нових, які більше відповідали зміненому способу життя. Новий кочовий спосіб господарювання сформувався у киммерійців у IX ст. до н. е., сприяв виникненню нових типів озброєння, кінського спорядження та побуту (Махортьх 2007, с. 107).

Генетична спадкоємність пам'яток передскіфського періоду, які відносять до історичних киммерійців, загальна територія поширення (рис. 8), тісні зв'язки з фракійцями, характер матеріальної культури дає підставу для ототожнення білозерської культури з киммерійцями раннього етапу (Березанская и др. 1986, с. 150). Це дає можливість припустити, що історична доля білозерської культури тісно пов'язана зі становленням культури пізніших киммерійців (Ванчугов 1990, с. 139, 141). Відомі до теперішнього часу дані дали С. В. Махортому підстави припустити, що киммерійська культура склалась на традиціях білозерського і постзрубного населення в степових районах між Дніпром і Передкавказзям на початку IX ст. до н. е. (Махортьх 2007, с. 106). За припущенням В. П. Яйленка, киммерійці повністю не пішли з території півдня України, зокрема вони збереглись у районі внутрішнього Криму (Яйленко 1994).

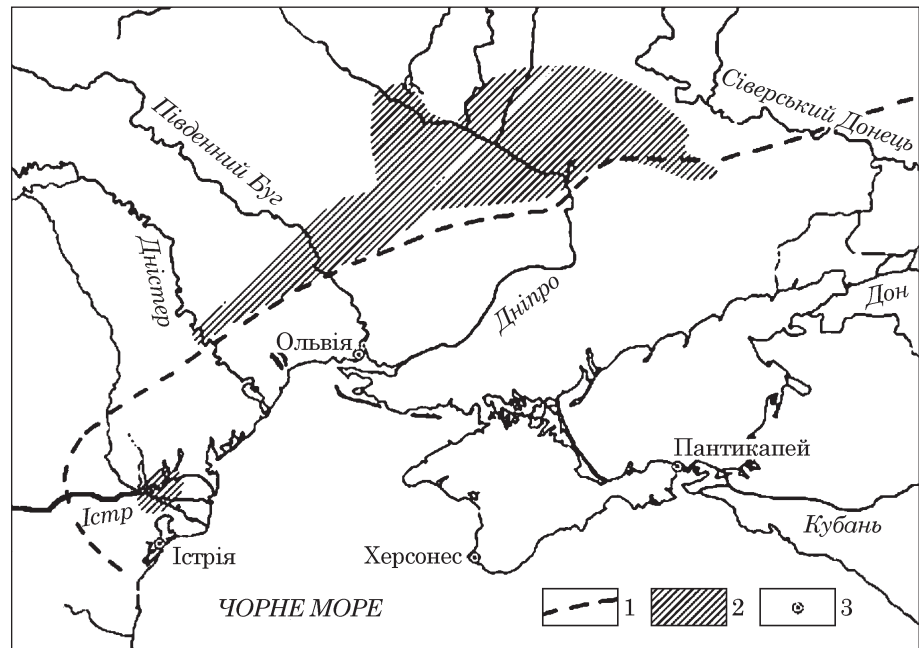
Подальше погіршення кліматичної обстановки негативно позначилось на продуктивності ландшафтів, що існували на території всього Північного Причорномор'я. Це відбилось і на землеробсько-скотарських культурах в усіх степових районах Північного Причорномор'я, зумовило перехід частини населення до рухомого скотарства вже за білозерських часів.

Продовження погіршення кліматичної обстановки в цьому регіоні в XI—X ст. до н. е. негативно позначилось і на кочовому способі господарювання. Тенденції скорочення населення зберігались у киммерійську епоху X—VII ст. до н. е. Небагатий інвентар і практична відсутність відмінностей у поховальних спорудах свідчать про відсутність значних відмінностей у майновій та соціальній диференціації всередині місцевого суспільства. На це вказує і відсутність поховань зі зброєю та дорогоцінними металами (Гребенников 2008, с. 24—25).

Виходячи з цих даних, можна стверджувати, що киммерійське населення цього регіону переселилось на території, які менше постраждали від зміни ландшафтної обстановки в степах Північного Причорномор'я. Насамперед це лісостепові райони Правобережжя і Лівобережжя Дніпра, території передгірного Криму, Північного Кавказу і західні райони Східної Європи, зокрема територія Великої Угорської

Рис. 9. Карта-схема розселення скіфів і розміщення грецьких поселень у VII—VI ст. до н. е. (Марченко 2005): 1 — межа лісостепової зони; 2 — території, зайняті скіфами; 3 — грецькі поселення

Fig. 9. Map-scheme of the area of Scythians and location of Greek settlements in the 7th—6th centuries BC (Marchenko 2005): 1 — border of the forest-steppe zone; 2 — territories occupied by Scythians; 3 — Greek settlements

рівнини (Махортых, Ієвлев 1991, с. 22—23). Цей процес переселення кіммерійського населення підтверджують результати археологічних досліджень. Так, на території лісостепової зони середнього Подніпров'я проникнення кіммерійців датовано VIII—VII рр. до н. е. (Гречко 2021, с. 72) та фіксується пожежами на поселеннях ранньочорноліської та бондаріхенської культур (Тереножкин 1976, с. 214; Ромашко 1983). Вважають, що кіммерійці зруйнували Суботівське, Тясменське і Чорноліське городища та низку поселень на лівому березі Дніпра.

Саме з появою кочівників С. А. Скорий пов'язує виникнення в Правобережному Лісостепу системи чорноліських городищ у IX ст. до н. е. (Скорий 1994). М. М. Дараган пояснює появу городищ загрозою з боку населення білозерської культури (Дараган 2011, с. 707—712, 721, 722). Однак ототожнення білозерської культури з кіммерійцями раннього етапу (Березанская и др. 1986, с. 150) усуває суперечності питання про те, хто саме зруйнував городища й поселення лісостепової зони Подніпров'я.

Припущення про заселення територій південної частини лісостепової зони кіммерійцями підтверджують антропологічні характеристики досліджених на цих територіях поховань (Ромашко 1990, с. 11). Необхідно зазначити, що освоєння кіммерійцями лісостепової зони простежується не тільки на території Дніпровського Правобережжя та Самаро-Орельського межиріччя, на Лівобережжі воно також фіксується в районі Середнього Подоння (Медведев 1997, с. 15—16) і на території Північного Кавказу. Саме в районі Північно-Західного Кавказу античні автори та свідчення давньосхідних народів локалізують територію, яку займали кіммерійці. Це підтверджено археологічними знахідками: на території Закубання було знай-

дено серію могильників і поховань пізнього передскіфського часу з багатим поховальним інвентарем (Махортых, Ієвлев 1991, с. 25).

Стародавні автори називали район Північного Причорномор'я Кіммерією. Найперші письмові згадки про кіммерійців, які проживали в Північно-Західному Причорномор'ї, трапляється в Гомера, в його творі «Одісея», і у Геродота в «Історії», де він пише: «Країна, де тепер живуть скіфи, кажуть, що за давніх часів була кіммерійською» (Геродот IV, 11; Гомер XI, 12—19).

Саме в районі пониззя р. Дністер, на території Північно-Західного Причорномор'я, Геродот «поміщає» могилу кіммерійських царів, загиблих у міжусобиці з приходом скіфських племен на територію Північного Причорномор'я (Ванчунов 1995, с. 18—19).

Вважають, що в VII ст. до н. е. кіммерійці були витіснені з території Північного Причорномор'я численними скіфськими племенами (Мурзін 1979; Тереножкин 1983). Саме з цього моменту з'являються найбільш ранні письмові згадки про скіфів у різних античних авторів. Однак, виходячи з наявних археологічних матеріалів, у VII—VI ст. до н. е., в період скіфської архаїки, згідно з підрахунками різних дослідників, на території степового Причорномор'я було зафіксовано 20—27 скіфських поховань. Більшість з них датовані VI ст. до н. е. (Мурзін 1998, с. 40; Бессонова 1990). На території Нижнього Подунав'я в VI ст. до н. е. відоме тільки одне впускне поховання з бідним інвентарем (Андрух 1987, с. 9). Проте скіфських поховань цього часу на території Української лісостепової зони відомо понад кілька сотень. Тому регіон Північного Причорномор'я в ранньоскіфський час не був основною зоною проживання кочових скіфів (рис. 9) (Скорий 2003, с. 27—28, 87).

Демографічна ситуація на території Північного Причорномор'я змінилась до середини VI ст. до н. е. завдяки початку освоєння північних берегів Чорного моря грецькими колоністами. Саме тоді на території Північного Причорномор'я почав встановлюватись помірно вологий клімат, що було однією з головних причин початку грецької колонізації прибережних територій цього регіону. Необхідно зазначити, що перші географічні описи (перипли) північного узбережжя Чорного моря, були зроблені греками в передколонізаційний період. Це свідчить про те, що грецькі колоністи досить добре знали райони, куди вони планували переселитися.

Додатково це підтверджується тим, що значна частина досліджених античних поселень знаходиться на місцях поселень епохи пізньої бронзи. Приблизно тоді ж у район Нижнього Подністров'я проникають фракійські племена, які в VI ст. до н. е. починають займати цю територію. Нині в цьому районі відомо 13 фракійських поселень того часу. До VI ст. до н. е. на території межиріччя Дунаю і Південного Бугу слідів осілого фракійського населення не зафіксовано. Винятком є поселення VIII—VII ст. до н. е. біля с. Орлівка на р. Дунай. Виникнення цього поселення біля переправи через Дунай можна пояснити необхідністю контролю за торговельними шляхами, що через неї проходили, і свідчить про початок освоєння лівого берега Дунаю ще в VIII—VI ст. до н. е. (Бруяко 1987, с. 25—26).

Грецькі колоністи, освоюючи прибережні території, відіграли важливу роль в історичному розвитку Північно-Західного Причорномор'я. Вони стали сполучною ланкою між місцевим населенням і античною цивілізацією, вплив якої позначився на багатьох аспектах матеріального і духовного життя населення регіону. Виникнення грецьких держав на території Північного Причорномор'я істотно вплинуло на історичні процеси на цій і суміжних територіях.

Протягом XIV—VII ст. до н. е. на території Північно-Західного Причорномор'я відбувались значні зміни клімату, які зумовили зміну загальної ландшафтної ситуації. Ці природні зрушення справили великий вплив на історичний розвиток Північно-Західного Причорномор'я. На цьому хронологічному відрізку добре виділяються кілька етапів історичного розвитку, які за часом практично повністю збігаються з активізацією природних змін на території цього регіону:

1 етап — XIV—XII ст. до н. е. — встановлення сприятливого клімату і час розквіту й існування сабатинівської культури;

2 етап — XII—X ст. до н. е., погіршення природних умов і зміна сабатинівської культури на білозерську, зменшення чисельності населення;

3 етап — X—VII ст. до н. е., встановлення посушливого клімату на території Північно-Західного Причорномор'я, майже десятикратне зменшення чисельності населення, практично повна заміна землеробства на кочовий спосіб ведення господарської діяльності, що сформувався у киммерійців у IX ст. до н. е., які зайняли територію Північно-Західного Причорномор'я;

4 етап розпочався в середині VII ст. до н. е. з поступового покращення загальної кліматичної обстановки на території Північного Причорномор'я і з проникнення скифських племен у його степові райони та початком освоєння його прибережних районів грецькими колоністами.

Можна стверджувати, що природний фактор відіграв досить велику роль в історичному та культурно-господарському розвитку території Північно-Західного Причорномор'я впродовж XIV—VII ст. до н. е.

ЛІТЕРАТУРА

Андрух, С. И. 1987. Скифы Нижнего Подунавья. В: *Актуальные проблемы историко-археологических исследований. Тезисы докладов*. Киев: Наукова думка, с. 9-10.

Березанская, С. С., Отрощенко, В. В., Чередниченко, Н. Н., Шарафутдинова, И. Н. 1986. *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*. Киев: Наукова думка.

Березанська, С. С., Отрощенко, В. В. 1997. Бронзовий вік. В: Смолій, В. А. (ред.). *Давня історія України. Енеоліт та бронзовий вік*. 1. Київ: Наукова думка, с. 387-422.

Бессонова, С. С. 1990. Скифские погребальные комплексы как источник для реконструкции идеологических представлений. В: Зубарь, В. В. (ред.). *Обряды и верования древнего населения Украины*. Киев: Наукова думка, с. 17-40.

Бруяко, И. В. 1987. Фракийцы в Днестро-Дунайском междуречье в VIII—III вв. до н. э. В: *Актуальные проблемы историко-археологических исследований. Тезисы докладов*. Киев: Наукова думка, с. 25-26.

Буйских, С. Б., Иевлев, М. М. 1986. О топографии городищ Нижнего Побужжья первых веков нашей эры. В: Анохин, В. А. (ред.). *Античная культура Северного Причерноморья в первые века нашей эры*. Киев: Наукова думка, с. 64-76.

Ванчугов, В. П. 1989. Локальные варианты в Белозерской культуре Северо-Западного Причерноморья. В: *Тезисы докладов областной конференции: «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья», посвященной 90-летию со дня рождения профессора Б. Н. Гракова*. І. Запорожье: ЗГУ, с. 26-27.

Ванчугов, В. П. 1990. *Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье. Проблема формирования белозерской культуры*. Киев: Наукова думка.

Ванчугов, В. П. 1995. Культурно-исторические процессы в Приднестровье в конце II — начале I тыс. до н. э. В: *Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья. Тезисы докладов научной конференции*. Белгород-Днестровский, с. 17-19.

Веклич, М. Ф. 1987. *Проблемы палеоклиматологии*. Киев: Наукова думка.

- Герасименко, Н. П., Гладишевська, М. Б., Горбенко, К. В. 2009. Природне середовище людини заключного періоду бронзової доби на поселенні Дикий Сад. *Фізична географія та геоморфологія*, 56, с. 282-294.
- Геродот. *Історії в дев'яти книгах*. 1993. А. Білецький (переклад, примітки). Київ: Наукова думка.
- Гершкович, Я. П. 1986. Сабатиновская культура в нижнем Поднепровье и Северном Приазовье (по материалам поселений и литейных мастерских). В: *Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. Тезисы докладов III конференции молодых ученых ИА АН СССР*. Москва, с. 38-39.
- Гершкович, Я. П. 2016. *Суботовское городище*. Киев: Стародавній Світ.
- Гомер. *Одіссея*. 2002. Пер. із старогрецької. Б. Тен. Харків: Фоліо.
- Горбенко, К. В. 2004. К вопросу о хозяйственной деятельности жителей поселения Дикий сад. В: Крыжицкий, С. Д. (ред.). *Vorysthenica — 2004. Материалы международной научной конференции к 100-летию начала исследований острова Березань Э. Р. фон Штерном*. Николаев: НУК, с. 76-85.
- Горбенко, К., Жирок, Ю. 2023. Попередні дослідження «ближнього передмістя» укріпленого поселення Дикий сад (розкопи 26 і 27). *Археологічні дослідження України 2022 р.*, с. 152-155.
- Гребенников, В. Б. 2011. *Исследования памятников археологии Николаевщины*. Николаев: Илион.
- Гребенников, Ю. С. 2008. *Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX—III вв. до н. э.)*. Николаев: Илион.
- Гречко, С. Д. 2021. *Етнокультурна історія населення Дніпровського лісостепового лівобережжя скіфського часу*. Дисертація д-ра іст. наук. ІА НАН України. Київ.
- Дараган, М. Н. 2011. *Начало раннего железного века в Днепроградской Правобережной лесостепи*. Киев: КНТ.
- Ермаков, Ю. Г., Пасечный, Г. В., Израилавич, М. Е., Букаччук, П. Д. 1974. Причерноморская металлогенетическая область. В: Белянцев, Я. Н. (ред.). *Металлогения Украины и Молдавии*. Киев: Наукова думка, с. 180-188.
- Золотун, В. П., Кухтева, К. М. 1984. Палеопочвенные исследования и их значение для археологии. В: *История развития почв СССР в голоцене. Тезисы докладов Всесоюзной конференции*. Пушино, с. 232-233.
- Иванова, С. В., Островерхов, А. С., Савельев, О. К., Остапенко, П. В. 2012. *Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья*. Киев: КНТ.
- Клочко, В. И. 1987. Археологические свидетельства участия населения Северного Причерноморья в нашествии «Народов моря» на Восточном Средиземноморье. В: *Актуальные проблемы историко-археологических исследований. Тезисы докладов*. Киев: Наукова думка, с. 69-70.
- Клочко, В. И. 1990. «Народы моря» та Північне Причорномор'я. *Археологія*, 1, с. 10-17.
- Колотухин, В. А. 1990. Кизил-кобинская культура: генетические корни и условия формирования. *Советская археология*, 3, с. 93-112.
- Марченко, К. К., 2005. Периодизация истории Северного Причерноморья в скифскую эпоху. В: Марченко, К. К. (ред.). *Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху*. Санкт-Петербург: Алетейя, с. 27-41.
- Махортых, С. В. 2007. Степи Северного Причерноморья в киммерийскую эпоху. В: Скорый, С. А. (ред.).
- Ранний железный век Евразии: до 100-столетия від дня народження Олексія Івановича Тереножкіна*. Київ; Чигирин: Формат, с. 106-107.
- Махортых, С. В., Иевлев, М. М. 1991. О путях и времени формирования раннеочевнических образований на юге Европейской части СССР в поздний предскифский период. В: Абрамов, А. П. (ред.). *Древности Северного Кавказа и Причерноморья*. Москва: Эвтектика, с. 18-30.
- Медведев, А. П. 1997. *Ранний железный век (археология и этнокультурная история)*. Автореферат диссертации д-ра ист. наук. ИА РАН. Москва.
- Мурзін, В. Ю. 1998. Політична історія племен Північного Причорномор'я у скіфську епоху. В: Крижицкий, С. Д. (ред.). *Давня історія України. 2: Скіфо-антична доба*. Київ: Тираж, с. 34-72.
- Островерхов, А. С. 1979. К вопросу о сырьевой базе античного производства в районе Днепровского и Бугского лиманов. *Вестник древней истории*, 3, с. 115-126.
- Отрощенко, В. В. 1986. Белозерская культура. В: Артеменко, И. И. (ред.). *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*. Киев: Наукова думка, с. 117-152.
- Отрощенко, В. В. 2018. Троя в дискурсі української археології. *Археологія*, 4, с. 5-10.
- Ромашко, В. А. 1983. Поселение и могильник начала I тыс. до н. э. у с.Залинейное на Харьковщине. В: Ковалева, И. Ф. (ред.). *Древности Степного Поднепровья III—I тыс. до н. э.* Днепропетровск: ДГУ, с. 54-60.
- Ромашко, В. А. 1990. *Предскифский период в пограничье Лесостепи и степи Днепровского Левобережья (XII — начало VII вв. до н. э.)*. Автореферат диссертации канд. ист. наук. ИА НАН Украины.
- Скорый, С. А. 1994. Киммерийцы и автохтонное население лесостепи: характер контактов. В: *Тезисы докладов международной конференции: «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья», посвященной 95-летию со дня рождения профессора Б. Н. Гракова*. II. Запорожье: ЗГУ, с. 173-175.
- Скорый, С. А. 2003. *Скифы в Днепроградской Правобережной Лесостепи*. Киев: ИА НАН Украины.
- Сокольский, Н. И. 1971. *Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья*. Москва: Наука.
- Тереножкин, А. И. 1976. *Киммерийцы*. Киев: Наукова думка.
- Хабайдулина, М. Р., Зданович, Г. Б. 1984. Ландшафтно-климатические колебания голоцена и вопросы культурно-исторической ситуации в Северном Казахстане. В: Зайберт, В. Ф. (ред.). *Бронзовый век Урало-Иртышского междуречья*. Челябинск: ЧелГУ, с. 136-158.
- Черняков, И. Т. 1984. Связи сабатиновских племен Северо-Западного Причерноморья с Восточным Средиземноморьем. В: Дзис-Райко, Г. А. (ред.). *Северное Причерноморье (материалы по археологии)*. Киев: Наукова думка, с. 34-42.
- Черняков, И. Т. 1985. *Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тысячелетия до н. э.* Киев: Наукова думка.
- Черняков, И. Т. 1989. «Город людей кеммирийских» Гомера в археологических реалиях Северного Причерноморья. В: *Тезисы докладов областной конференции: «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья», посвященной 90-летию со дня рождения профессора Б. Н. Гракова*. I. Запорожье: ЗГУ, с. 165-167.

Шарафутдинова, И. Н. 1984. *Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы*. Киев: Наукова думка.

Шилик, К. К. 1975. К палеографии Ольвии. В: Крыжицкий, С. Д. (ред.). *Ольвия*. Киев: Наукова думка, с. 51-91.

Яйленко, В. П. 1994. К этнической истории юга Украины: индоарии-киммерийцы — тавры. В: *Тезисы докладов областной конференции: «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья», посвященной 90-летию со дня рождения профессора Б. Н. Гракова*. II. Запорожье: ЗГУ, с. 203-205.

REFERENCES

Andruh, S. I. 1987. Skify Nizhnego Podunavja. In: *Aktualnye problemy istoriko-arheologicheskikh issledovanij. Tezisy dokladov*. Kyiv: Naukova dumka, s. 9-10.

Berezanskaia, S. S., Otroschenko, V. V., Cherednichenko, N. N., Sharafutdinova, I. N. 1986. *Kultury epokhi bronzy na territorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka.

Berezanska, S. S., Otroschenko, V. V. 1997. Bronzoviy vik. In: Smolii, V. A. (ed.). *Davnia istoriia Ukrainy. Enzolit ta bronzoviy vik*. 1. Kyiv: Naukova dumka, s. 387-422.

Bessonova, S. S. 1990. Skifskie pogrebalnye komplekсы как istochnik dlja rekonstruktsii ideologicheskikh predstavlenij. In: Zubar, V. V. (ed.). *Obrjady i verovanija drevnego naselenija Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, s. 17-40.

Brujako, I. V. 1987. Frakcijsy v Dnestro-Dunajskom mezhdureche v VIII—III vv. do n. e. In: *Aktualnye problemy istoriko-arheologicheskikh issledovanij. Tezisy dokladov*. Kyiv: Naukova dumka, s. 25-26.

Buiskikh, S. B., Ievlev, M. M. 1986. O topografii gorodishch Nizhnego Pobuzhzhia pervykh vekov noshei ery. In: Anokhin, V. A. (ed.). *Antichnaia kultura Severnogo Prichernomorja v pervye veka nashei ery*. Kyiv: Naukova dumka, s. 64-76.

Vanchugov, V. P. 1989. Lokalnye varianty v Belozerskoj kulture Severo-Zapadnogo Prichernomorja. In: *Tezisy dokladov mezhdunarodnoj konferentsii: «Problemy skifo-sarmatskoj arheologii Severnogo Prichernomorja», posujaschennoj 95-letiju so dnja rozhdenija professora B. N. Grakova*. I. Zaporožhe: ZGU, s. 26-27.

Vanchugov, V. P. 1990. *Belozerskie pamiatniki v Severo-Zapadnom Prichernomore. Problema formirovaniia belozerskoj kultury*. Kyiv: Naukova dumka.

Vanchugov, V. P. 1995. Kulturno-istoricheskie protsessy v Pridnestrove v kontse II — nachale I tys. do n. e. In: *Problemy istorii i arheologii Nizhnego Podnestrovja. Tezisy dokladov nauchnoj konferentsii*. Belgorod-Dnestrovskij, s. 17-19.

Veklich, M. F. 1987. *Problemy paleoklimatologii*. Kyiv: Naukova dumka.

Herasymenko, N. P., Hladyrevska, M. B., Horbenko, K. V. 2009. Pryrodne seredovysheche liudyny zakliuchnogo periodu bronzovoi doby na poseleenni Dykyi Sad. *Fizychna heohrafiia ta heomorfolohiia*, 56, s. 282-294.

Herodot. *Istorii v deviaty knyzhakh*. 1993. A. Biletskyi (pereklad, prymitky). Kyiv: Naukova dumka.

Gershkovich, Ya. P. 1986. Sabatinovskaia kultura v nizhnem Podneprove i Severnom Priazove (po materialam poselenii i liteinykh masterskikh). In: *Khoziaistvo i kultura doklassovykh i ranneklassovykh obshchestv. Tezisy dokladov III konferentsii molodykh uchenykh IA AN SSSR*. Moscow, s. 38-39.

Gershkovich, Ia. P. 2016. *Subotovskoe gorodishche*. Kyiv: Starodavnii Svit.

Homer. *Odissea*. 2002. Per. iz starohretskei B. Ten. Kharkiv: Folio.

Gorbenko, K. V. 2004. K voprosu o khoziaistvennoi deiatelnosti zhiteliei poseleniia «Dikiy sad». In: Kryzhitskii, S. D. (ed.). *Borysthenica — 2004. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii k 100-letiiu nachala issledovaniia ostrova Berezan E. R. fon Shternom*. Nikolaev: NUK, s. 76-85.

Horbenko, K., Zhyrok, Yu. 2023. Poperedni doslidzheniia «blyzhnogo peredmistia» ukriplennoho poseleenniia Dykyi sad (rozkopy 26 i 27). *Arkheolohichni doslidzheniia Ukrainy 2022 r.*, s. 152-155.

Grebennikov, V. B. 2011. *Issledovaniia pamiatnikov arkheologii Nikolaevshchiny*. Nikolaev: Ilion.

Grebennikov, Yu. S. 2008. *Kimmeriitsy i skify Stepnogo Pobuzhha (IX—III vv. do n. e.)*. Nikolaev: Ilion.

Hrechko, S. D. 2021. *Etnokulturna istoriia naselennia Dneprovskoho lisostepovoho livoberezhzhia skifskoho chasu. Dysertatsiia d-ra ist. nauk*. IA NAN Ukrainy. Kyiv.

Daragan, M. N. 2011. *Nachalo rannego zheleznoho veka v Dneprovskoi Pravoberezhnoi lesostepi*. Kyiv: KNT.

Ermakov, Yu. G., Pasechnyi, G. V., Izrailavich, M. E., Bukatchuk, P. D. 1974. Prichernomorskaia metallogeniticheskaia oblast. In: Beliantsev, Ya. N. (ed.). *Metallogeniia Ukrainy i Moldavii*. Kyiv: Naukova dumka, s. 180-188.

Zolotun, V. P., Kukhteeva, K. M. 1984. Paleopochvennye issledovaniia i ikh znachenie dlja arkheologii. In: *Istoriiia razvitiia pochv SSSR v golotsene. Tezisy dokladov Vsesoiuznoi konferentsii*. Pushino, s. 232-233.

Ivanova, S. V., Ostroverkhov, A. S., Savelev, O. K., Ostapenko, P. V. 2012. *Ocherki istorii i arkheologii Dnestro-Bugskogo mezhdurechia*. Kyiv: KNT.

Klochko, V. I. 1987. Arkheologicheskie svдетельstva uchastiia naseleniia Severnogo Prichernomorja v nashestvii «Narodov Moria» na Vostochnoe Sredizemnomore. In: *Aktualnye problemy istoriko-arheologicheskikh issledovanij. Tezisy dokladov*. Kyiv: Naukova dumka, s. 69-70.

Klochko, V. I. 1990. «Narody moria» ta Pivnichne Prychornomor'ia. *Arkheolohiia*, 1, s. 10-17.

Kolotukhin, V. A. 1990. Kizil-kobinskaia kultura: geneticheskie korni i usloviia formirovaniia. *Sovetskaia arkheologiia*, 3, s. 108.

Marchenko, K. K. 2005. Periodizatsiia istorii Severnogo Prichernomorja v skifskuiu epokhu. In: Marchenko, K. K. (ed.). *Greki i varvary Severnogo Prichernomorja v skifskuiu epokhu*. Sankt-Peterburg: Aleteiia, s. 27-41.

Makhortykh, S. V. 2007. Stepi Severnogo Prichernomorja v kimmeriiskuiu epokhu. In: Skorii, S. A. (ed.). *Rannii zaliznyi vik Evrazii: do 100-storichchia vid dnja narodzhennia Oleksiia Ivanovicha Terenozhkina*. Kyiv; Chyhyryn: Format, s. 106-107.

Makhortykh, S. V., Ievlev, M. M. 1991. O putiakh i vremeni formirovaniia rannekochevnicheskikh obrazovanii s iuge Evropeiskoi chasti SSSR v pozdnii predskifskii period. In: Abramov, A. P. (ed.). *Drevnosti Severnogo Kavkaza i Prichernomorja*. Moscow: Evtektika, s. 18-30.

Medvedev, A. P. 1997. *Rannij zheleznyj vek (arheologija i etnokulturnaja istorija)*. Avtoreferat dissertatsii d-ra ist. nauk. IA RAN. Moscow.

Murzin, V. Yu. 1998. Politychna istoriia plemen Pivnichnogo Prychornomor'ia u skifsku epokhu. In: Kryzhytskyi, S. D. (ed.). *Davnia istoriia Ukrainy*. 2: Skifo-antychna doba. Kyiv: Tyrazh, s. 34-72.

Ostroverkhov, A. S. 1979. K voprosu o syrovei baze antichnogo proizvodstva v raione Dneprovskogo i Bugskogo limanov. *Vestnik drevney istorii*, 3, s. 115-126.

Otroschenko, V. V. 1986. Belozerskaia kultura. In: Artemenko, I. I. (ed.). *Kultury epokhi bronzy na territorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, s. 117-152.

Otroschenko, V. V. 2018. Troia v dyskursi ukrainskoi arkheolohii. *Arkheolohiia*, 4, s. 5-10.

Romashko, V. A. 1983. Poselenie i mogilnik nachala I tys. do n. e. u s. Zalainnoe na Harkovschine. In: Kovaleva, I. F. (ed.). *Drevnosti Stepnogo Podneprovja III—I tys. do n. e.* Dnepropetrovsk: DGU, s. 54-60.

Romashko, V. A. 1990. *Predskifskij period v pograniche Lesostepi i stepi Dneprovskogo Levoberezhja (XII — nachalo VII vv. do n. e.)*. Avtoreferat dissertatsii kand. ist. nauk. IA NAN Ukrainy.

Skoryj, S. A. 1994. Kimmeriitsy i avtohonnoe naselenie lesostepi: karakter kontaktov. In: *Tezisy dokladov mezhdunarodnoj konferentsii: «Problemy skifo-sarmatskoj arheologii Severnogo Prichernomorja», posujaschennoj 95-letiju so dnja rozhdenija professora B. N. Grakova*. II. Zaporožhe: ZGU, s. 173-175.

Skoryj, S. A. 2003. *Skify v Dneprovskoi Pravoberezhnoj Lesostepi*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Sokolskii, N. I. 1971. *Derevoobrabatyvaiushchee remeslo v antichnykh gosudarstvakh Severnogo Prichernomorja*. Moskva: Nauka.

Terenozhkin, A. I. 1976. *Kimmerijtsy*. Kyiv: Naukova dumka.
 Khabaidulina, M. R., Zdanovich, G. B. 1984. Landshaftno-klimaticheskie kolebaniia golotsena i voprosy kulturno-istoricheskoi situatsii v Severnom Kazakhstane. In: Zaibert, V. F. (ed.). *Bronzovyi vek Uralo-Irtyskogo mezhdurechia*. Cheliabinsk: ChelGU, s. 136-158.

Cherniakov, I. T. 1984. Sviazii sabatinovskikh plemen Severo-Zapadnogo Prichernomor'ia s Vostochnym Sredizemnomorem. In: Dzis-Raiko, G. A. (ed.). *Severnoe Prichernomore (materialy po arkheologii)*. Kyiv: Naukova dumka, s. 34-42.

Cherniakov, I. T. 1985. *Severo-Zapadnoe Prichernomore vo utoroj polovine II tysiacheletia do n. e.* Kyiv: Naukova dumka.

Chernjakov, I. T. 1989. «Gorod ljudej kemmirijskikh» Gomera v arheologicheskikh realijah Severnogo Prichernomor'ja. In: *Tezisy dokladov oblastnoj konferentsii: «Problemy skifo-sarmatskoj arheologii Severnogo Prichernomor'ja», posvjachennoj 90-letiju so dnja rozhdenija professora B. N. Grakova*. I. Zaporozhe: ZGU, s. 165-167.

Sharafutdinova, I. N. 1984. Stepnoe Podneprove v epokhu pozdnei bronzy. Kyiv: Naukova dumka.

Shilik, K. K. 1975. K paleografii Olvii. In: Kryzhitskii, S. D. (ed.). *Olvii*. Kiev: Naukova dumka, s. 51-91.

Jajlenko, V. P. 1994. K etnicheskoi istorii juga Ukrainy: in-doarii — kimmerijtsy — tavry. In: *Tezisy dokladov oblastnoj konferentsii: «Problemy skifo-sarmatskoj arheologii Severnogo Prichernomor'ja», posvjachennoj 90-letiju so dnja rozhdenija professora B. N. Grakova*. II. Zaporozhe, s. 203-205.

N. Minaeva

THE NORTH-WESTERN PONTIC REGION IN 14th—7th centuries BC

The natural environment and its changes influenced almost all aspects of life in ancient societies and largely determined their historical development. Reconstructing the changes in the natural conditions that existed in a particular area helps to recreate the history of the population living there. In the fifteenth to twelfth centuries BC, the Northern Pontic region experienced a period of elevated humidity, which coincides with the period of Sabatynivska culture. In the Northwestern Pontic region, the population density increased significantly at this time. Archaeological findings in the

Northwest Pontic and Mediterranean regions testify to the existence of intensive ties between the settlements of Sabatynivska and later Bilozerska cultures and Aegean Greece.

In the late 12th century BC, the climate in the Northern Pontic region became drier. During this period, Sabatynivska culture was replaced by Bilozerska culture, which existed in the twelfth and tenth centuries BC. The capital of the people of Bilozerska culture, according to the researchers, was a settlement of the 12th—9th centuries BC, which was located at the confluence of the Ingul River with the Bug estuary, on the territory of the modern city of Mykolaiv.

In the tenth century BC, an economic crisis began to emerge among the tribes of Bilozerska culture. Agricultural cultures of the Late Bronze Age: Sabatynivska and Bilozerska are replaced by the cultures of the early nomads of Cimmerian culture. From the tenth century BC onward, the population of the Northwestern Pontic region declined, dropping by almost ten times. Archaeological studies have suggested that Cimmerian culture was based on the traditions of the Bilozerka and post-Zrubna population. It was located on the territory of the North-Western Pontic region and part of the southern forest-steppe zone.

It is believed that in the 7th century BC, Scythian tribes drove Cimmerians out of the entire Northern Pontic region. Still, the population at that time remained unchanged compared to the previous period. The demographic landscape of the Northwestern Pontic region transformed significantly by the mid-sixth century BC as Greek colonists began to develop the northern shores of the Black Sea.

Keywords: settlement, Sabatynivska, Bilozerska, culture, Cimmerians.

Одержано 24.10.2024

МІНАЄВА Наталія, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Natalia MINAEVA, Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-8800-545X,
 e-mail: ievminan@gmail.com.